

Леонід Виговський,

*доктор філософських наук, професор,
завідувач кафедри філософії та соціально-гуманітарних наук
Хмельницького університету управління та права*

Тетяна Виговська,

*кандидат біологічних наук, доцент,
доцент кафедри філософії та соціально-гуманітарних наук
Хмельницького університету управління та права*

РОЛЬ ТА ЗНАЧЕННЯ ПРАВОВОЇ МОДЕЛІ ДЕРЖАВНО-ЦЕРКОВНИХ ВІДНОСИН В ОПТИМІЗАЦІЇ КОНФЕСІЙНИХ ВЗАЄМИН В УКРАЇНІ

Розглядається роль та значення правової моделі державно-церковних відносин для вирішення та подолання наявних міжцерковних конфліктів в Україні та шляхів їхньої гармонізації.

Ключові слова: державно-церковні відносини, правова модель державно-церковних відносин, міжконфесійні відносини, міжконфесійні конфлікти.

Основні принципи свободи совісті отримали реальну можливість втілення їх у життя лише з розпадом радянської тоталітарної системи та набуттям Україною державної незалежності. Такий процес об'єктивно слугував відродженню релігії. Його розвиток зумовив кількісні та якісні зміни у самому конфесійному середовищі. Про це, зокрема, свідчить не тільки розширення інституційної мережі релігійних об'єднань, але й їхній якісний розвиток. Так, нині в Україні діє більше 33 тис. релігійних організацій, у т. ч. понад 30 тис. громад. Сьогодні Церква опікується 300 духовних центрів та управлінь. У 175 вищих та середніх духовних навчальних закладах здійснюється підготовка священнослужителів, чисельність яких, порівняно з 1991 р., збільшилася у 8 разів.

Зрозуміло, що це зумовлює конкурентну боротьбу між самими конфесіями за парафіян, яка часом набуває крайніх форм. Для прикладу, триває боротьба між Київським та Московським патріархатами. «Але боротьба не за християнське віровчення, – підкреслює патріарх УПЦ КП Філарет. – Нині боротьба точиться за владу, за підпорядкування Української церкви або Україні, або ж Росії. Вона є не так церковною, як політичною»¹.

Очевидно, що вирішення цієї проблеми лежить перш за все у правовій площині, оскільки такий стан справ зі всією очевидністю актуалізує потребу пошуку оптимального правового регламентування діяльності релігійного комплексу в умовах демократичного суспільства.

Безперечно, в Україні витоки вказаної проблеми мають історичний характер. Це пояснюється тим, що попереднє радянське законодавство, яке діяло до здобуття нашою державою незалежності, мало чітко виражену атеїстичну спрямованість, що на практиці означала передовсім створення правових передумов для обмеження функціонування релігії в усіх сферах т. зв.

соціалістичного суспільства. Тому й ідеологічне трактування релігійного феномена зводилося (в основному) до його розгляду як «пережитку буржуазного суспільства» і, відповідно, вимагало постійної боротьби з таким явищем не тільки на ідеологічному рівні.

Зауважимо, що теоретичні та практичні проблеми у сфері правової регламентації функціонування релігійного комплексу в соціумі, механізм її реалізації завжди перебували в центрі уваги науковців і практиків. «Не буде перебільшенням твердження, – слушно зазначає в цьому контексті відомий український релігієзнавець М.Бабій, – що проблемні питання державно-конфесійних відносин є одними з найбільш тематизованих у сучасному українському суспільно-політичному, правовому й релігієзнавчому дискурсі»².

Ця проблема, в тому чи іншому контексті, була об'єктом дослідження багатьох українських релігієзнавців – М.Бабія, В.Бондаренка, С.Здіюрука, В.Єленського, В.Климова, А.Колодного, В.Лубського, М.Новиченка, О.Сагана, Л.Филипович, О.Уткіна та ін. Проте є очевидним і те, що в деяких аспектах відносин релігійних організацій та державних структур склалася ситуація, коли між ними і нормами закону виникли суперечності, що потребують негайного практичного вирішення. Як свідчать дослідження, за умов подальшого розгортання в Україні діяльності нових конфесій (і не завжди християнського напрямку) закономірним є посилення серед них конкурентної боротьби за вплив на віруючих, що нерідко веде до гострого протистояння. Саме тому на часі налагодження механізму адекватного правового регулювання відносин, з одного боку, між самою Українською державою та релігійними організаціями, а з іншого – між самими релігійними інституціями й організаціями. А це можливо зробити лише в межах такої правової моделі державно-церковних взаємин, яка б враховувала культурно-історичні традиції нашого народу. Таким чином, актуалізується питання пошуку та запровадження в життя найбільш оптимальної моделі означених відносин.

При цьому важливо брати до уваги й той аспект, що Церква не тільки виступає складовою відносин з державою, але й має свої особливі взаємини з іншими структурами суспільства. Релігія, як відомо, є насамперед явищем соціальним. Тому вона змушена постійно – безпосередньо чи опосередковано – взаємодіяти зі структурними елементами всього суспільного організму. Її зв'язки із соціумом, зокрема його різними підсистемами, на практиці мають не статичний, а динамічний характер, тобто такий, який постійно під впливом певних чинників видозмінюється – як у часовому, так і в просторовому вимірах.

Варто підкреслити, що системі суспільно-релігійних відносин, яка утверджується в сучасній Україні, об'єктивно притаманна особлива специфіка. Серед властивих їй рис потрібно перш за все виокремити такі: широка деідеологізація державної політики в царині релігійно-церковного життя; суттєвий лібералізм нормативно-правової бази щодо свободи совісті й діяльності релігійних організацій; перманентна регіоналізація конфесійного простору; кризовий стан православ'я в країні; визрівання та вияв симптомів поглиблення процесу клерикалізації багатьох елементів нашого суспільства.

При цьому, за певних обставин, перелічені ознаки й характеристики можуть накладатися одна на одну, часто тим самим підсилюючи їх або ж, навпаки, послаблюючи, що врешті-решт творить доволі неоднозначний вимір релігійної ситуації в державі. Поряд з позитивними зрушеннями мають місце і негативні проблеми, які все-таки доведеться вирішувати у процесі наближення нашої держави до європейського співтовариства.

Загальновідомо, що деідеологізація державної політики України в царині релігійно-церковного життя розпочалася на початку 90-х років минулого століття. Здобувши державну незалежність, Україна, як і більшість європейських постсоціалістичних країн, засвідчила свою рішучість у короткий термін покінути з тоталітарним минулим і стати на шлях демократичного розвитку. Досить швидко монополізм комуністичної ідеології, з характерним для неї зневажливим ставленням до всього релігійного, був замінений поміркованим підходом держави до релігії та Церкви. В його основу були покладені цінності, підтримані й утверджені розвинутими світовими демократіями. Йдеться насамперед про реальні гарантії щодо рівності всіх громадян перед законом поза їхньою конфесійною належністю, утвердження в суспільне буття принципів свободи совісті та віросповідань, чітку визначеність меж релігійної свободи тільки через посередництво закону, взаємоповагу між державними інституціями та релігійними об'єднаннями тощо.

Водночас, за умов транзитного стану нашого суспільства, раптова хвиля релігійного піднесення, різке насичення й перенасичення релігійного простору різноманітними деномінаціями, напрямками і течіями не тільки спричинили відчутний хаос у самому соціумі, але й породили його і в конфесійному сегменті. Через об'єктивні й суб'єктивні чинники своєчасно не вдалося виробити надійні соціальні, духовні, правові та інші механізми протидії напливу деструктивних та псевдодуховних віросповідних течій. З іншого боку, далася взнаки невідповідність між зростаючими потребами самих релігійних інституцій та реальними можливостями держави у їх вирішенні та задоволенні. «Релігійне відродження, – як стверджує С.Здіорук, – породило безліч проблем, пов'язаних із нормалізацією релігійного життя, державно-церковних та міжконфесійних відносин, зокрема подоланням гострих і болючих міжцерковних конфліктів»³.

Тому потрібно об'єктивно визнати, що засади конфліктності у релігійному середовищі певним чином були закладені ще в перші роки незалежності України. Але особливої гостроти їм надало втручання іноземних Церков, які актуалізували основні лінії міжконфесійного протистояння. В подальшому воно набувало виразу то згасаючих тенденцій, то, навпаки, посилених. На жаль, вони й сьогодні наявні у суспільному житті, більше того, це стало суттєвим негативним чинником у процесі консолідації української нації. Знаний релігієзнавець А.Колонний звертає увагу на те, що «міжконфесійна ворожнеча в Україні була спровокована зовні для того, щоб дестабілізувати, зрештою, у нас політичну ситуацію, подати нашу країну в очах світової громадськості як недемократичну»⁴.

При цьому варто наголосити, що українське законодавство у цій сфері за своїм гуманістичним пафосом та практично відсутністю обмежувальних санкцій,

мабуть, не має жодного аналогу на європейському континенті. Так, декларуючи принцип жорсткого відокремлення Церкви від держави, воно проголошує автономність обох інституцій, рівність між собою всіх без винятку конфесій, надає їм широкі можливості для реалізації власних інтересів, не закріплює за будь-якою з них будь-яких привілеїв. Сам по собі факт у цілому узгоджується з демократичними цінностями українського суспільства, однак він не може гармонізуватися з українською культурно-історичною традицією. Адже вона, як знаємо, формувалася під визначальним впливом принаймні двох потужних релігійних потоків – православного і греко-католицького. Водночас, на відміну від європейських держав, ні Конституція України, ні Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації» не відображають їхніх заслуг у справі визвольної боротьби українського народу, в національному державотворенні.

Основна причина такого стану полягає в тому, що Україна свого часу запозичила не європейську, а американську правову модель облаштування конфесійного простору. «Вживаючи термін “модель” для такої специфічної сфери суспільного буття, якою є державно-церковні відносини, – пише В.Климов, – матимемо на увазі, по-перше, логіко-правовий аналог реальної системи державно-церковних відносин в Україні, по-друге, суспільно-правову систему, що є результатом як саморозвитку, так і засвоєння світового досвіду врегулювання відносин між інституціями держави та релігійно-церковних організацій»⁵.

Зрозуміло, що вибір такої правової моделі регулювання державно-церковних взаємин відобразив романтизм та ідеалізм, який охопили українське суспільство відразу після розпаду тоталітарного суспільства. На той час, у силу ряду обставин, для більшості громадян України взірцем свободи і демократії були США, які на світовій арені демонстрували своє прихильне ставлення до нашої держави та підтримували реформаторський курс її тогочасного уряду. Звичайно, тут також вплинула економічна роль цієї країни у світі та життєвий рівень її громадян. Звідси й прагнення швидше «американізувати» українську дійсність, що призвело до швидкого наповнення релігійного середовища нашої країни неокультами передусім американського походження. При цьому характерна для Західної Європи ієрархізація конфесійної карти була проігнорована українською владою. Американський досвід критично не переосмислювався і не співвідносився з наявними українськими реаліями. Як показала подальша практика, в цьому питанні нами була допущена суттєва методологічна помилка.

На відміну від Європи (важливою складовою якої є Україна), громадяни США ніколи не стикалися в реальному житті з фактом домінування якоїсь однієї чи кількох релігійних традицій. Процес релігійстворення по той бік Атлантичного океану відбувався на зовсім інших світоглядно-методологічних засадах, ніж у Старому світі. Це пояснюється тим, що на північноамериканський континент перебиралися насамперед представники тих конфесій, котрі зазнавали переслідувань і гонінь в Європі. Саме вони брали безпосередню участь у творенні американської нації, яка відразу ж зароджувалася як нація поліконфесійна. Звідси й традиційна повага до всіх наявних конфесій.

Зовсім протилежна картина спостерігається в Україні, де свого часу історично домінувало православ'я. Для багатьох її жителів саме воно сприймалося як автохтонне. Всі ж інші конфесії розглядалися як занесені, чужі за духом, а тому ставлення до них часто було навіть ворожим. Однак ця специфіка була проігнорована під час вибору правової моделі регулювання державно-церковних відносин. Тому й не дивно, що пряма екстраполяція американського досвіду на національні терени не дала бажаного ефекту. Більш того, наділення релігійних інституцій широкими правами на практиці вилилось у підміну принципу свободи свавіллям певних конфесій, ознаки якого простежуються, зокрема, в політизації релігійного середовища, а також його комерціалізації, численних порушеннях чинного законодавства з боку Церков і релігійних організацій, наростанні їхніх претензій до держави, неформальній підтримці тими чи іншими віросповідними напрямками місцевих органів влади за відповідні дивіденди політичного чи матеріального характеру тощо. Так, на парламентських виборах 1998 р. всі домінуючі релігійні організації озвучили своє ставлення до обрання представницьких органів влади. Вони закликали мирян прийти на вибори, оскільки «на політичну арену повинні прийти люди, які запропонують нові й реальні шляхи подолання кризи» (митрополит Володимир (Сабодан)); оскільки «Церква ніколи не стояла осторонь від важливих для країни подій» (патріарх Філарет); «ми є громадяни, ми – співвідповідальні за долю цілого народу» (Звернення єпископів УГКЦ з нагоди передвиборчої кампанії); «вибори мають відбутися з Божою допомогою» (патріарх Димитрій).

Як переконливо свідчить практика, реалізація основоположних принципів свободи совісті в нашій державі створила реальні умови для відновлення діяльності УГКЦ, а також мусульманських осередків. А відтак, одночасно виникли і набрали обертів взаємні майнові претензії, відродилася давня неприязнь одне до одного за колишню зневагу та протидію. Більше того, одна гілка православ'я України продовжує підпорядковуватися Московському патріархатові. Звідси й категорична відмова УПЦ МП поновити соціальну й історичну справедливість та повернути майно виявленням законним власникам. Адже, нагадаємо, частина цього майна свого часу незаконно була реквізована, зокрема в УГКЦ. Неврегульованість майнових відносин об'єктивно нагнітає напругу не тільки у православно-греко-католицьких, але й у православно-мусульманських відносинах. Причому протистояння має чітко окреслені регіональні контури. Так, в Автономній Республіці Крим (а саме тут зосереджений основний масив послідовників ісламу в Україні) конфронтація між мусульманською меншиною та УПЦ МП досягла значного рівня – православне духовенство всіляко перешкоджає кримським татарам реалізовувати своє конституційне право на свободу власної релігійної діяльності. На жаль, провокації, які мають місце у цьому регіоні на релігійному ґрунті, загрожують незворотними негативними наслідками для Української держави. Бо, звісно, не може слугувати утвердженню стабільності озвучення ідеї відновлення кримсько-татарської держави під патронатом якоїсь із сусідніх ісламських країн, що вже звучить серед певних

кіл громадськості. Подальша ж ескалація етноконфесійного конфлікту тільки посилює сепаратистські настрої в АРК.

Зазначимо також, що більшість європейських країн, визнаючи право громадян на свободу віросповідання, з повагою ставлячись до релігійних об'єднань, водночас прагне обмежити їхню активність певними правовими рамками, тобто визначає для них прийнятні для суспільства різновиди діяльності. Водночас перебільшення конфесіями владних повноважень неминує імплікує покарання у порядку, передбаченому відповідною законодавчою нормою. В цьому контексті не існує винятків для жодного суб'єкта соціальної дії. Таким чином, соціум закриває чіткий правовий захист від притаманного сутнісній природі Церкви диктату.

На жаль, в Україні, яка сповідує цінності світського гуманізму, спостерігається дещо інша, часто парадоксальна картина. Аналіз релігійної діяльності багатьох конфесій показує, що самочинство церковних організацій на українських теренах перетворюється в буденне явище. Протиправні діяння деяких Церков стають усе масштабнішими, натомість адекватна реакція з боку правоохоронних органів практично відсутня. Це, зрозуміло, сприяє посиленню агресивності частини духовенства. Особливо «войовничий запал» конфесій виявляється під час вирішення майнових питань. Для прикладу, всім відомі дії ченців Лаври, спрямовані на самовільне захоплення приміщень Києво-Печерського заповідника. У такий спосіб за 2000-2003 рр. ними було відібрано 10 корпусів. Проте, незважаючи на відверте порушення закону (в цьому разі з боку УПЦ МП) правоохоронні органи зайняли позицію стороннього спостерігача, воліючи не втручатися в конфлікт. Подібне потурання, звичайно, на руку деяким релігійним об'єднанням, які втратили відчуття грані між дозволеним і забороненим. Тим часом у Західній Європі реакція на такі суспільні виклики конфесій має чіткі й адекватні правові наслідки.

Аналогічна ситуація і в царині освіти. Попри те, що Конституція України (ст. 35), Закони України «Про освіту» (ст. 5, 7, 8) і «Про свободу совісті та релігійні організації» (ст. 5, 6) однозначно закріплюють світський характер навчально-виховного процесу в нашій державі, релігійні громади всілякими способами намагаються вести викладання основ релігії як у загальноосвітніх, так і вищих навчальних закладах. У державних школах окремих регіонів діти вже давно вивчають такі предмети, як «Закон Божий» чи «Християнська етика». Причому подекуди – в обов'язковому порядку. Таким чином, якщо Закон і писаний, то принаймні не для суб'єктів релігійного середовища.

Сучасна Українська держава, реформуючи політичну систему, впевнено бере курс на розвиток демократії за європейськими стандартами, складовою якої обов'язково є плюралізм – політичний, ідеологічний, релігійний, етнічний. Але, як показує європейський досвід, також потрібно враховувати особливості історичного розвитку й функціонування українського суспільства, а також тих конфесій, історія яких безпосередньо пов'язана з нашою країною. При цьому вирішення будь-яких проблем функціонування релігійного комплексу в нашій державі бачиться виключно у правовому полі, що гарантує дотримання законних конституційних прав усіх суб'єктів державно-церковних правовідносин.

- 1 Релігійне життя України // Релігійна панорама (інформаційно-політичний журнал). – 2007. – № 10 (120). – С. 3.
- 2 Бабій М. Державно-конфесійні відносини в Україні: проблемні питання практичної реалізації // Українське релігієзнавство. – 2007. – № 44. – С. 11-16.
- 3 Здіорук С. Суспільно-релігійні відносини: виклики Україні XXI століття. – К., 2005.
- 4 Колодний А. Толерантність відносин як риса української поліконфесійності // Українське релігієзнавство. – 2007. – № 44. – С. 304-310.
- 5 Климов В. Формування і особливості української моделі державно-церковних відносин // Релігія і Церква років незалежності України. – К.; Дрогобич, 2003. – Т. 10. – С. 376-395.

SUMMARY**Leonid Vigovskiy****Tetiana Vigovska****ROLE AND VALUE OF LEGAL MODEL STATE CHURCH RELATIONS IN MATTERS OF OPTIMIZATION OF CONFESSIONAL RELATIONS IN UKRAINE**

In the article a role and value of legal model state church relations are examined for a decision and overcoming of present interchurch conflicts in Ukraine and find of ways their harmonization.

Тарас Бублик,*Інститут історії Церкви**Українського католицького університету***РОЛЬ АРХІЄПІСКОПА ВОЛОДИМИРА СТЕРНЮКА
В ЛЕГАЛІЗАЦІЇ УГКЦ У 1988-1991 РОКАХ**

Розповідається про архієпископа Володимира Стернюка, довголітнього місцезбудителя глави УГКЦ, який фактично очолював Церкву в час її підпільного існування. Автор звертає особливу увагу на роль та участь архієпископа в боротьбі греко-католиків за свої права в 1980-х – на початку 1990-х рр., аналізуючи і як його позитивний вклад, так і прорахунки.

Ключові слова: греко-католики, архієпископ Володимир Стернюк, легалізація.

Історію УГКЦ у XX ст. можна поділити на кілька етапів, серед яких одним із найяскравіших був період відродження Церкви наприкінці 1980-х рр. Його важливість полягала у поверненні греко-католиків до легальної форми існування, якої вони були позбавлені насиллям тоталітарного сталінського режиму у 1946 р. через т. зв. «возз'єднання з православ'ям» на Львівському псевдособорі. Мета цієї статті – охарактеризувати основні аспекти боротьби УГКЦ за легалізацію та з'ясувати роль предстоятеля підпільної Церкви архієпископа Володимира Стернюка в процесі її виходу з «катакомб».

Окремі аспекти питання легалізації УГКЦ висвітлювали дослідники М. Бордо¹, Б. Боцюрків², В. Єленський³, В. Пашенко⁴, Я. Стоцький⁵. Про діяльність